Відгук

про кандидатську дисертацію

Вербовецької Оксани Степанівни

на тему «Неофіційна антропонімія Тернопільщини»,

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Українська антропонімія як органічна основа пропріального складу лексики окреслена мовними традиціями та локальними особливостями. Уже здавна особливе зацікавлення в ономастів викликали чи не найбільш екзотичні іменування живого, народнорозмовного назывництва, так звані неофіційні антропоніми, яких у давнину означали термінами «вуличними кличками», «прозваніями», «прозвищами» (В. Охримович, А. Степович, М. Сумцов, І. Франко, В. Ястребов). Ці колоритні одиниці завжди промовисто ілюстрували природне й об'єктивне хитросплетіння мовних і позамовних чинників, рухомість життя соціуму як живого організму. Сьогодні амплітуду дослідницьких пошуків у сфері неофіційної антропонімії значно розширили: від вивчення регіональних неофіційних антропосистем, що демонструють розгляд варіантів особових імен, прізвиськ (індивідуальних, групових, колективно-територіальних, внутрішньосімейних, інтимних), сімейно-родинних іменувань тощо до аналізу неофіційних антропонімів соціокомунікативного та медійного простору українців (псевдонімів, нікнеймів, кримінальних і тюремних іменувань, прізвиськ політиків, спортсменів, артистів та ін.). А порівняно недавно з'явився новий не менш цікавий в евристичному плані пласт неофіційних назв – позивні українських військових та прізвиська терористів, які набули поширення в мові вітчизняних ЗМІ.

Завжди на тлі загальноукраїнського антропонімікону позитивне враження викликають дослідження, основані на питомому регіональному матеріалі, зібраному безпосередньо з вуст респондентів експедиційним методом. Схвальна оцінка подвоюється, коли об'єктом наукового аналізу дисертантів виступають «живі» одиниці – неофіційні антропоніми (прізвиська), збирання і фіксація яких вимагають особливих зусиль через морально-етичну закритість

цих назв, їх усне, незадокументоване функціонування, мінливий характер, варіативність. У контексті цього тема кандидатської дисертації О. Вербовецької, безсумнівно, актуальна, нова та цікава, а обраний для вивчення регіон – Тернопільщина – під мовно-історичним кутом зору неоднорідний «із погляду географічної, етнічно-регіональної, соціальної, релігійної й політичної характеристик».

Упродовж останніх десятиліть в українській ономастиці активізувалися дослідження неофіційних антропонімів у різних регіонах, зокрема, у Степовій Україні: Донеччина (О. В. Антонюк), Луганщина (Н. М. Федотова), Нижня Наддніпрянщина (В. А. Чабаненко); у Західній Україні: Західне Полісся (Г. Л. Аркушин, Н. М. Шульська), Наддністрянщина (М. Я. Наливайко, Г. В. Сеник), Галичина (Р. І. Осташ), Бойківщина (Д. Г. Бучко, Г. Є. Бучко), Покуття (Г. Д. Ліщинська), Гуцульщина (М. П. Лесюк), Закарпаття (П. П. Чучка). Опубліковано такі лексикографічні праці: “Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини”, “Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині”, “Словник прізвиськ північно-західної України”.

Однак уперше в українській ономастиці комплексний аналіз складу близько 10 000 сучасних неофіційних іменувань жителів Тернопільщини здійснено в кандидатській дисертації О. Вербовецькою. Цьому передувала сумлінна робота авторки, яка упродовж дев’яти років зібрала у 128 н.п. антропонімний фактаж, укомплектувавши його в чотири солідних словники-додатки: особових імен та їх варіантів, індивідуальних прізвиськ, групових прізвиськ, сімейно-родових іменувань. Вивчення неофіційних антропонімів на сучасному етапі виразно зростає, бо давніші з них, з огляду на низку соціокультурних реалій та усне побутування, або виходять з ужитку, зникають, або їхня мотивація незабаром остаточно буде втрачена. Отож, своєчасна фіксація цього різновиду назв є необхідною умовою збереження національного ономастичного фонду.

Кандидатську працю О. Вербовецької відзначають стрункa й логічна структура викладу, достатня глибина й ґрунтовність розв’язання порушених у ній проблем, вправність використання сучасної лінгвістичної термінології.

Правильно сформулювавши мету і поставивши перед собою шість завдань, дисертантка їх успішно виконала. Переконливим та різнобічним вважаємо як здійснений авторкою теоретичний огляд вітчизняних і зарубіжних дослідників офіційної та неофіційної системи іменувань, так і комплексне вивчення мотиваційної бази неофіційних антропонімів Тернопільщини з урахуванням їх локальних, функціональних, словотвірних, конотативних особливостей.

У першому розділі "Неофіційні іменування людей в українській антропонімії" О. Вербовецька, розглянувши наявні в сучасній ономастиці класифікаційні схеми неофіційних іменувань за різними критеріями, визначила й переконливо обґрунтувала власні засади класифікації й презентації зібраного матеріалу, яких послідовно дотримується у процесі дослідження. Не оминає увагою авторка й проблемних теоретичних моментів в українській антропоніміці, а навпаки намагається дати їм власну кваліфіковану оцінку (наприклад, що розуміти під поняттям «неофіційне ім'я», чи всі неофіційні антропоніми відносити до розряду прізвиськ тощо). Зауважимо, що дисертантка значно розширює термінологічні межі «неофіційного антропоніма», уводячи до його понятєвого арсеналу народнорозмовні варіанти власних особових імен, варіанти офіційних прізвищ, диференціюючи їх від власне прізвиськ, що, безсумнівно, свідчить про велику наукову ерудицію авторки і її глибоку обізнаність із дослідницьким інструментарієм. Схвально, що О. Вербовецька не обирає для аналізу неофіційних антропонімів один із найпростіших способів – лексико-семантичний, що передбачає класифікацію прізвиськ лише за їхньою лексичною базою (як це роблять деякі дослідники і помиляються одночасно), а керується передовсім мотиваційною характеристикою, тобто вдається до скрупульозного з'ясування причин (мотивів) появи назви. Такий підхід у дослідженнях жимовного матеріалу виправданий, адже дозволяє заглибитися у питому природу цих іменувань. З іншого боку, потрібно бути обережним із правильним потрактуванням мотиву появи назви, особливо коли це роблять молоді за віком інформатори. Неодноразово народна творчість стає хибною: наприклад, на Західному Поліссі в одному населеному пункті помилково мотивують сімейно-родове найменування *Мисани*, стверджуючи, що їх

прозвали так через те, що нібито колись хтось там бив миски, хоча насправді антропонім виник за прізвиськом діда, утвореного від його імені Михайло: *Мисан <Мись < Михайло*. Авторка у своїй роботі послідовно врегульовує спірні моменти у потрактуванні того чи того прізвиська, адже не лише наводить пояснення місцевих респондентів, а також подає словникові дефініції, діалектні і сленгові форми (*Ханиґа* (гидка людина, пор. знев. ханиґа «п'яниця, який опустився» [Став., с. 280], с. 112; *Кантар* (продавець, пор. кантар «ручна важільна або пружинна вага» [СУМ IV, с. 89], с. 117; *Стрик* (має багато племінників, пор. діал. стрик «дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри» [ЕСУМ V, с. 442], с. 123).

Велику практичну цінність містять другий, третій і четвертий розділи дисертації, де подано комплексний аналіз особових імен жителів Тернопільщини в неофіційній сфері вживання, індивідуальних, групових (соціогрупових, колективно-територіальних) прізвиськ людей, неофіційних родичівських і сімейно-родових іменувань. Дослідивши 280 особових імен тернопільщан та близько 3000 їхніх варіантів (як бачимо, варіантів у десять разів більше, хоча насправді їхня кількість, як і прізвиськ, не є сталою), О. Вербовецька вдало апробовує власну модель їх аналізу за схемою: загальнонаціональна назва – локальний варіант – індивідуальна внутрішньосімейна форма, що, наприклад, простежено на конкретному імені: офіційному імені *Марія* відповідає загальнонаціональний варіант *Марійка*, локальний – *Мариська*, внутрішньосімейний – *Муся* (с. 70). Дисертантка також акцентує увагу на колориті варіантів особових імен тернопільщан: фонетичних і словотвірних особливостях відповідно до говіркової специфіки регіону, сплутуванні або повної взаємозаміні одних імен іншими, іменній омонімії, інтерференційних процесах, асоціативних чинниках, конотативному характері.

Значимими є висновки авторки про найбільш популярні чоловічі та жіночі імена на Тернопільщині (*Андрій, Богдан, Василь, Галина, Ганна, Євгенія*), а також виокремлення тих імен, від яких у мовленні місцевих жителів зафіксовано найбільшу кількість варіантів (*Андрій, Володимир, Іван, Анастасія, Галина, Ганна*). Зауважимо, що тенденцію в подібних іменах нами виявлено і на

Західному Поліссі. Заслуговують на увагу регіональні особливості, які О. Вербовецька диференціювала на проаналізованому матеріалі, виокремивши як загальнонаціональні тенденції, так і антропонімні вподобання жителів кожного населеного пункту окремо. Схвально, що дисертантка окреслила навіть ареали поширення окремих варіантів імен, вдаючись до певних історичних коментарів: «на півночі Тернопільщини (Кременецький та Лановецький райони), яка певний час входила до складу Російської імперії, поширеними є варіанти імен: *Ваня*, *Павлуша*, *Паша*, *Серьожа*; *Манька*, *Ларіса*, *Свєта* і т. под., натомість на півдні, який зазнав впливу польської культури, – *Влодко*, *Міхал*, *Янко*; *Кшиська*, *Мариська* та ін. Навіть поширення словотворчих формантів розмовних варіантів імен має свої локальні особливості: варіанти імен із суфіксами *-уш-*, *-ш-* частіше вживаються на півночі області; з суфіксами *-ц'-*, *-с'-* – на всій іншій території: *Андрюша, Ксюша; Славцьо, Михасьо»* (с. 88).

Особливо оригінальним у кандидатській дисертації є прізвиськовий фактаж, що демонструє не лише традиційні способи найменування (за зовнішніми рисами, звичками, характером, родом заняття чи професією, випадком у житті, соціальним статусом тощо), а й виявляє надзвичайно цікаві, подекуди навіть оказіональні за структурою і способом словотвору назви, які вдалося зафіксувати О. Вербовецькій: *Матрасівна < Марія Тарасівна, Рад* (*РАД <Рогатинський Андрій Денисович*, с. 103); *Риб'яча смерть* (любить рибалити), *Павула-газ вітає вас* (прізвище Павуляк; працює у газовій службі, с. 126).

Провівши велику статистичну роботу, О. Вербовецька виявила, що на дослідженій території найбільшу кількість носіїв зафіксовано з прізвиськами *Циган* (22 денотати), *Гоцул* (19), *Колобок* (16), *Лисий* (16), *Гоцулка* (15), *Грубий* (13). Такі дані цікаві для з'ясування прізвиськових уподобань тернопільщан на тлі загальнонаціонального антропонімікону. Багато прізвиськ, зафіксованих авторкою в населених пунктах Тернопільщини, побутують також в говірках поліщуків із тотожними мотивами виникнення: *Пушкарьова, Фантомас, Заєць, Слон, Шафа, Гном, Довгий* та ін., що свідчить про спільні номінативні процеси в антропонімії. Цікавими у плані творення є полімотивовані прізвиська

(вдалим, на нашу думку, дисертантка визначила термін до такого різновиду прізвиськ), виникнення яких спричинили декілька різних ознак денотата: *Андрепас* (ім'я денотата Андрій; за родом заняття пастух, с. 126).

Набутком багаторічного збирання авторкою прізвиськового фактажу є виявлення давніх сімейно-родових іменувань, у яких найповніше збережені автохтонні риси нашої мови. Імпонує вдалий аналіз цього розряду вуличних назв, адже в окремих з них дисертантка простежує історію мотиваційного родоводу найменування до четвертого-п'ятого покоління, що дозволяє побачити не лише процеси номінації, а також простежити ментальні риси жителів краю.

Високої оцінки в роботі заслуговує спосіб представлення наукового матеріалу: він добре погрупований, має графічне виділення, окрім опису, подані також таблиці кількісних та відносних показників індивідуальних прізвиськ та сімейно-родових іменувань за мотиваційними групами. Надзвичайне мовне задоволення отримуємо, коли читаємо про соціогрупові та колективно-територіальні прізвиська, які не лише колоритні в лексичному та словотвірному планах, а також супроводжені детальними життєписами місцевих жителів, а то й цілих населених пунктів. Тут особливо потрібно відзначити сумлінну роботу О. Вербовецької, якій удалося зібрати велику кількість тих прізвиськ, якими жителі одного населеного пункту прозивають жителів іншого (135 назв!). Із власного досвіду знаємо, що такі назви збирати непросто. Висновки влучно передають основний зміст наукової праці, акцентують на її важливих моментах, є узагальненим підсумком проведеного дослідження. Логічність і виваженість їх свідчить про глибину і значущість наукових пошуків дисертантки.

Зважаючи на особливе зацікавлення кандидатською працею і повністю поділяючи наукові погляди О. Вербовецької, усе ж хочемо висловити деякі міркування щодо представлених у дослідженні антропонімійних явищ:

1. Похвально, що авторка в дисертації майстерно оперує такими ономастичними термінами, як неофіційний антропонім, власне особове ім'я, прізвисько, сімейно-родове, групове найменування, проте дефініції зазначених

понять виглядали б більш переконливими, якби поряд були подані також місцеві синонімічні варіанти цих термінів, уживані в щоденному мовленні тернопільщан, адже такі говіркові назви, безсумнівно, існують (для порівняння на Західному Поліссі на означення терміна «прізвисько» вживані лексеми «прозвисько», «прозвище», «видумка», «менюха», «применюха», «тутул», «по-вуличному», «кличка», «назвисько» тощо).

2. Помилково, очевидно, локальним явищем вважати наявність протетичного *г* в іменах із початковим голосним (с. 70), адже такі утворення поширені і в говірках Західного Полісся, наприклад: *Гантонець* (Антон), *Гандрик* (Андрій), *Годарочка* (Дарія).

3. Наявність в народнорозмовній практиці варіантів особових імен демінутивного характеру, які не імпонують денотатам (*Марушка* (< Марія), *Петрунько* (< Петро), с. 81), може свідчити про належність цих антропонімів до розряду прізвиськ, адже, імовірно, зазначені варіанти імен супроводжують також якісь неприємні для носіїв мотиви появи назв – їхні зовнішні вади, погані риси характеру, дефект мовлення тощо (пор. на Західному Поліссі *Петрусь* ‘чоловік низького зросту на ім’я Петро’ Зважаючи на це, помилково кваліфікувати такі утворення розмовними варіантами імен, надаючи їм ідентифікувальну функцію й опускаючи виразну характеристичну. Те ж саме, очевидно, стосується антропонімів *Лілька*, *Люська*, у яких, як стверджує авторка, формант *-к-а* виступає зі значенням згрубілості (с. 82).

4. Не зрозуміло, чому неофіційний антропонім *Іван Маринкович* (с. 128) поданий не у групі родичівських іменувань, оскільки назва має виразний матронімний характер. Це підтверджує і мотив номінації, указаний дисертанткою ‘від імені матері Марія’. Цікаво було б глибше дізнатися про мотивацію цього найменування за сімейно-родовим статусом на Тернопільщині, оскільки використаний не традиційний матронімний формант *-ин*, а патронімний *-ович*. На Західному Поліссі синів іменували по матері таким способом лише у випадку, коли сім’я жила без батька (покинув, загинув на війні тощо), а головну роль виконувала мати.

5. Не достатня, на нашу думку, мотивація окремих сімейно-родових іменувань на зразок: *Пензлики* (широкі, як пензлик), *Ворони* (усі в родині мають чорне волосся, темні очі і брови), *Сметани* (білі, як сметана), *Цигани* (смагляві, чорноокі, з чорним волоссям), *Червоненькі* (мають руде волосся) і под. (с. 162), оскільки тут швидше за все переважає народна творчість уже молодших респондентів. Адже, як відомо, давні сімейно-родові найменування творилися за іменем, прізвиськом, пізніше – прізвищем когось із роду: батька, діда (найчастіше), матері, баби (рідше). І так зрозуміло, що не могли всі в родині бути «широкими, як пензлик», «білими, як сметана» тощо. Це прізвисько носив конкретний член роду, за яким пізніше почали прозивати усіх інших із родини. Початковий мотив номінації цього прізвиська може бути вже й не збережений у пам'яті сучасних жителів села, що і породжує хибні тлумачення назви.

Зазначені міркування аж ніяк не применшують наукової ваги виконаної дисертації, а лише доповнюють та уточнюють деякі дискусійні моменти.

Автореферат і ґрунтовні публікації, достатня апробація розділів роботи на міжнародних і всеукраїнських конференціях засвідчують, що кандидатська праця виконана на високому фаховому рівні, є самостійним і завершеним дослідженням у галузі антропоніміки, відповідає чинним вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її автор Вербовецька Оксана Степанівна безперечно заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних комунікацій
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі України

Шульська Н. М.

26.09.2016 р.

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар університету
26.09.2016